

групи цінностей є органічно поєднаними. Таким чином, руйнується смисловий ланцюг оптимального співвідношення демократичного політичного управління та ринкової економіки. В цілому ця ситуація заперечує можливість формування адекватної для позитивних демократичних змін етнічної ментальності.

Бібліографічні посилання

1. **Амелин В.** Социология политики / В. Амелин. – М.: Просвещение, 1992. – 274 с.
2. **Борецкий Р.** В бермудском треугольнике ТВ / Р. Борецкий. – М.: Мысль, 1998. – 234 с.
3. **Гречка Ю.** Критический взгляд на демократию / Ю. Гречка. – Режим доступа: http://www.my-works.org/text_36059.html
4. За чотири роки в Україні на 20% зменшилось сторонників демократії. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/za-chetyre-goda-v-ukraine-na-20-umenshilos-storonnikov-demokratii.html>
5. **Кассирер Э.** Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник МГУ. Сер. 7. – 1990. – № 2. – С. 30–35.
6. **Лимарев В. Н.** Существуют ли демократические ценности? / В. Н. Лимарев. – Режим доступа: <http://www.guru4.narod.ru/dim.htm>
7. **Лисовский С.** Избирательные технологии: история, теория, практика / С. Лисовский, В. Евстафьев. – М.: Центрполиграф, 2000. – 320 с.
8. **Мусиенко Т.** Демократические и религиозные ценности: проблемы конфликтности и нетолерантности / Т. Мусиенко // Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы «круглого стола» (16 ноября 2002 г.). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 27–36.
9. **Цуладзе А.** Политические манипуляции, или покорение толпы / А. Цуладзе. – М.: Знание, 2005. – 146 с.
10. **Lederman D.** Accountability and Corruption: Political Institutions Matter/ D. Lederman, N. Loaza, R. R. Soares // World Bank Policy Research Working Papers. – 2001. – No. 2708. – P. 345–367.

Надійшла до редколегії 12.02.2012

УДК 323.28

Ю. В. Кравченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ МАСОВОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Досліджено специфіку змістовної трансформації критеріїв етичного виправдання політичного насилля. Розглянуто особливості використання моралі та політичної етики в авторитарних та тоталітарних режимах.

Ключові слова: політичне насилля, репресії, обґрунтування, політична етика.

Исследована специфика содержательной трансформации критериев этического оправдания политического насилия. Рассмотрены особенности использования морали и политической этики в авторитарных и тоталитарных режимах.

Ключевые слова: политическое насилие, репрессии, обоснование, политическая этика.

Investigated the specific content transformation criteria of ethical justification of political violence. The features of morality and political ethics in authoritarian and totalitarian regimes.

Keywords: political violence, repression, justification, political ethics.

Вся історія розвитку людства, так чи інакше, пов'язана з існуванням феномену масового політичного насилля, але на різних етапах дане явище мало різний зміст, форму, джерела, методи творення та втілення в життя. Спільним для будь-якого політичного насилля було те, що воно завжди апелювало до етичних категорій, таких як: добро – зло, справедливість – несправедливість. Але якщо в давнину для виправдання насилля вистачало примітивних категорій таких як, наприклад, релігійна приналежність, то з розвитком суспільних відносин цей процес зазнавав еволюційних змін, ставав більш витонченим, необхідним став пошук обґрунтованих та впливових причин для виправдання застосованого політичного насилля. Найбільшого розмаху процес етизації масового політичного насилля набув у авторитарних та тоталітарних режимах, тому їх було взято за основу даного дослідження. З огляду на це, мета даного дослідження полягає у необхідності виявити причини та характер трансформації етичних критеріїв обґрунтування політичного насилля.

Особливу увагу варто звернути на процеси історичної трансформації етичного обґрунтування політичного насилля у формі репресій. Сутність та функції репресій завжди пов'язані з тим типом політичного режиму, в якому вони функціонують. У тоталітарних і авторитарних режимах масові репресії можна визначити як каральні міри, які використовуються державними органами для придушення політичних супротивників. Це примусові міри по відношенню до окремих громадян, груп людей, націй, етнічних груп, народностей, що здійснюються державним апаратом. Масові репресії завжди переслідують специфічну мету та мають особливі функції. Метою масових репресій є прагнення за допомогою насилля регулювати соціальні відносини, контролювати свідомість і поведінку індивіда, а також забезпечувати існуючому режимові масову непохитну підтримку.

У залежності від мети масові репресії виконують притаманні лише їм функції:

- 1) функція атомізації – розриву всіх сімейних, професійних, політичних, національних зв'язків та повне розчленування суспільства на відокремлені частини;
- 2) функція забезпечення ідентифікації та злиття індивіда з політичною системою в одне ціле, яка покликана забезпечувати режиму постійну масову підтримку;
- 3) функція індоктринації, яка передбачає процес проникнення і засвоєння ідеологічних доктрин в свідомості громадян, що забезпечує священну віру в режим.

Завдяки такій функціональній багатогранності масове політичне насилля забезпечує режимові підтримку роздробленої, атомізованої, не здатної до спротиву маси, яка повністю зливається з системою [9, с. 185].

Етизація масових репресій у традиційних і сучасних суспільствах мала свої особливості, це обумовлювалося специфікою тогочасної моралі, етики та рівня розвитку політичних інститутів. У традиційних суспільствах існував певний чинник, що ставав причиною репресивних дій, а в сучасних суспільствах все відбувалося з точністю до навпаки: замовлялися репресії і для їхнього обґрунтування штучно створювалися відповідні чинники.

Характерним, для традиційного суспільства, прикладом використання етичних критеріїв для пояснення потреби в застосування окремих форм політичного насилля є Римська імперія. Аналізуючи терор та масове насилля в Стародавньому Римі, стає зрозуміло, що тогочасні масові репресії не потребували етичного обґрунтування, бо вони були юридично-узаконеним актом держави. Вони не обґрунтовувалися, а лише пояснювалися з ціллю доведення до громадськості. На даному етапі розвитку суспільства політичне насилля не було чимось незвичайним чи аморальним, воно перебувало в межах тогочасної людської моралі. В цей період можливість масових репресій не відкидалася, а була звичним явищем, яке не потребувало зусиль для етичного обґрунтування. Для тогочасного суспільства притаманним було пояснення масового насилля через такі чинники, як: етнічна чи національна приналежність [4, с. 67]. Це пояснюється тим, що тогочасна людина як окремий автономний елемент не становила жодної цінності. За своєю природою тогочасне суспільство не було рівним, тому не було потреби в етичному обґрунтуванні масових репресивних дій. Нерівність сама собою передбачає можливість знищення певних груп тому, що у них відсутні повноцінні права, нерідко відсутнє навіть право на життя.

Необхідність пошуку особливих критеріїв етичного обґрунтування політичного насилля поступово виникає з розповсюдженням християнства. Можна навіть сказати, що саме християнська релігія стала тим каталізатором, який привів у дію даний механізм. Християнство дало певний поштовх для розповсюдження даної практики і надало їй особливого змістовного наповнення. Християнство стало тим чинником, завдяки якому людство вступило у нову фазу етичного обґрунтування масового політичного насилля. Пояснюється це тим, що головним постулатом християнства є рівність всіх людей перед Богом. Отже, всі люди на Землі є рівними, і ніхто, окрім сакральної істоти, не має права чинити насильство по відношенню до людини. Це призвело до того, що перед релігійною верхівкою постала необхідність обійти цей постулат шляхом обґрунтування і пояснення необхідності застосування масових репресій проти певного кола людей. У цей час масове насилля втілювалося в життя терором інквізиції проти єретиків, тобто частини людей, яку було запідозрено у викривленні або недотриманні християнської віри. Релігія переконувала громадян у стабільності існування, і всі, хто сумнівався у цьому, зазнавали різноманітних покарань. Ідеологи християнства гарантували, що все в житті людей відбувається за волею Бога і тому слід поважати всі процеси, які Бог бажає втілити в дійсність. Вища сила піклується про людство і пояснює принципи існування всього світу. Втілення в життя своїх ідей Бог покладає на плечі вищих церковних ієрархів, тому їхня воля є волею Бога. За таким принципом обґрунтовувалися численні антигуманні репресивні вчинки з боку представників християнської церкви. Так як всі люди від народження були рівними, то для обґрунтування масових репресій з усього суспільства виокремлювалася певна частина людей, що визнавалися порушниками релігійної святості.

Велика кількість авторитетних церковних діячів виступала за необхідність застосування насилля проти «невірних». Одним із перших ідеологів християнської церкви, якій обґрунтовував необхідність застосування сили по відношенню до єретиків, був Аврелій Августин. Він вів жорстоку боротьбу проти послідовників єретичних течій, що, на його думку, роздирали тогочасний християнський світ. Августин стверджував, що застосування насилля проти них є морально обґрунтованим та необхідним вчинком, покликаним зберегти християнську стабільність. Правомірність таких дій він обґрунтовував тим, що вони здійснюються по відношенню до гріховної плоті і допомагають очистити душу [5, с. 126].

За Августином, репресії і масове насилля це прояв акту християнської любові до ближнього, бо вони допомагають повернути єретика на правильний шлях і змушують його відмовитися від своїх поглядів. Єретиків Августин порівнював із заблуканими вівцями, церковних діячів із пастухами, які для повернення овець до отари мають право використовувати примус і силу палиці.

За словами Августина, застосовувати насилля проти віровідступників корисно, бо загроза смерті змушує їх відмовитися від своїх вчень. Насилля є поштовхом, що змінює ставлення єретиків до християнської віри. В подальшому численна кількість інквізиторів, виправдовуючи необхідність насилля, посилялися на авторитет Августина. Офіційне християнське вчення доводило, що Бог любить пригнічених. Тому вигідно було бути нужденним і слабким. Це призвело до того, що у суспільній свідомості формувалася стереотип слабкої людини, яка не хотіла нічого змінити, бо їй так було зручно. Існування такого суспільства було особливо потрібне церковній верхівці, бо слабкими і пригніченими легше керувати, ніж сильними і розумними. В священній любові до християнства є щось жажливе: вона всепоглинаюча, всеохоплююча, нещадно і безстрашно віддає все в жертву релігійних переконань, вона не піклується про окрему людину, а скидає її в безодню. Християнська релігія доводила необхідність насилля тим, що невірні принижують все людство і нищать у собі людину. Людина повинна принизити себе перед вищою силою, бо ті, хто принизять себе в земному житті, будуть піднесені в небесному житті. Відносини між людьми визнаються моральними, якщо діють в релігійних межах. Всі злочини християнства є священними і обґрунтовується це тим, що вони здійснюються на благо церкви та Бога, а отже вони є справедливими та законними [5, с. 134]. Отже, цей період характеризується обґрунтуванням репресій на підставі релігійного чинника.

І саме з розповсюдженням християнської віри вперше виникає необхідність звертатися до етичних категорій для виправдання своїх вчинків.

Подальша трансформація чинників етичного обґрунтування політичного насилля пов'язана з процесами виправдання масових репресій у тоталітарних режимах. XX століття стало свідком змін у розумінні легітимності масового політичного насилля, бо саме в цей період відбулася докорінна зміна становлення суспільства до використання масових репресій.

Тоталітарна держава з особливою силою використовує традиційне та нетрадиційне насилля підкоряючи собі всі сфери та царини людського буття. В такій державі злочини, у тому числі й репресії, набувають особливої символічності у питаннях їхньої моральної обґрунтованості.

Особливу увагу процесам етичного обґрунтування політичного насилля приділяє видатна дослідниця Ханна Арендт. На її думку, характер етичного виправдання політичного насилля в тоталітарному режимі можна розглядати, спираючись на приналежність її учасників до християнської релігійної етики. Бо у випадку, коли моральна чуттєвість християнства проникає в процес політичного примусу, це призводить до жахливого посилення жорстокості. А в разі впливу на християнську етику ідеології, вона перетворюється на зброю масового легітимного нищення людей в ім'я високих етичнообґрунтованих цілей. Ключовим постулатом християнства є співчуття та прощення, в тоталітарній державі це співчуття може перетворитися на співчуття до всіх, хто в якійсь мірі зазнає страждання. Співчуття за допомогою промови виходить у публічний простір. Це призводить до того, що всі люди, які страждають, перетворюються на єдиного страждаючого суперіндивіда [8]. Таким чином, для вирішення проблем цього суперіндивіда політичне насилля отримує моральне обґрунтування, а така моралізуюча політика перетворює суспільство на царство терору. Зміст моралізуючої політики в тоталітарних суспільствах не зміг протистояти ідеологічному впливу, що вилилося в численних, етичновиправданих репресіях. На основі цього відбулася корислива спроба штучного створення нової етики, яка б відповідала цілям системи [7, с. 170]. Ідеальною моделлю тоталітаризму Арендт вважала концтабори, в яких у людини руйнуються звичні мотиви поведінки і мораль, а потім руйнуються психічні і тілесні реакції. Наприклад в Радянському Союзі насилля виправдовувалося необхідністю захисту класових інтересів. Режим постійно знаходив «ворогів», які заважали захисту найбільшого класу робітників – пролетарів. Проголошення певної соціальної групи як такої, що стоїть на заваді цим інтересам, слугувало підставою для виправдання насильницьких дій по відношенню до неї. Тому в межах класу відбувалося виділення певних підкласів, проти яких здійснювалося масове політичне насилля. Досить часто режим не виокремлював соціальні групи, а починав їх формувати та штучно створювати. Це призвело до існування фіктивних, ілюзорних соціальних груп, що проголошувалися ворогами, до яких застосовувалися реальні насильницькі дії та репресії. Прикладом таких груп були «троцькісти», «меншовики» [2, с. 347]. Створення цих груп розширювало рамки насилля, оскільки за відсутності чітких ознак групової ідентифікації до членів групи міг бути віднесений будь-хто.

Для обґрунтування політичного насилля проти широких мас населення тоталітарні режими на місці реальної дійсності встановлювали фіктивну, штучно створену ілюзію, що повністю замінювала реальність. Тоталітарна система та її лідери постійно потребували обґрунтування своєї безгрішності. Саме тому вони завжди трансформували сприйняття минулого, а сьогодення трактували виходячи з власних потреб. Сила в такому суспільстві значно важливіша ніж істина, це можна підтвердити словами Леніна про те, що вчення Маркса всесильне не тому, що воно істинне, а тому, що його правильність не викликає ні в кого питань.

Висновки. Отже, спираючись на дослідження масових репресій в історії людства, ми з'ясували особливість трансформації етичних чинників у процесі обґрунтування масового політичного насилля. Це дозволило нам виявити, на якому етапі розвитку суспільства виникла необхідність етичного обґрунтування політичного насилля та які критерії були покладені в основу даного процесу. Серед головних чинників, які вплинули на трансформацію етичного обґрунтування

політичного насилля, варто виокремити наступні: етнічні, соціально-політичні, національні та релігійні. Було помічено, що в тоталітарних режимах для обґрунтування масового насилля людей підганяли під певний стереотип. Критерії визначення тих, хто потрапляв в рамки штучно створеного стереотипу, були нечіткими, що давало змогу будь-кого знищити, приписуючи їм неіснуючі злочини.

Бібліографічні посилання

1. **Арендт Х.** Вирок тоталітаризма / Х. Арендт // Новое время. – 1991. – № 11. – С. 40–42.
2. **Арендт Х.** Джерела Тоталітаризму / Х. Арендт. – К., 2003. – 584 с.
3. **Бикбов А. Т.** Мораль в политике: насилие над господствующими / А. Т. Бикбов // Полис. – 2002. – № 4. – С. 112–120.
4. **Вержбицкий К. В.** Римлянин эпохи террора / К. В. Вержбицкий. – СПб., 2001. – 275 с.
5. **Григулевич И.** Инквизиция / И. Григулевич. – М.: Политиздат, 1985. – 448 с.
6. **Коломоєць А.** Концептуальні підходи до визначення категорії «політичне насильство» / А. Коломоєць // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 46–56.
7. **Маликова Ю. О.** Обоснование морального действия в философии Х. Арендт: (Проблема добра и зла) / Ю. О. Маликова // Вопр. философии. – 2005. – № 6. – С. 168–181.
8. **Прокофьев А. В.** Подвижная ткань межчеловеческих связей (дисциплинарный и перфекционистский элементы морали через призму политической философии Х. Арендт) / А. В. Прокофьев [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ethics.iph.ras.ru/em/em5/4.html>
9. **Фельдман Д. М.** Терминология власти / Д. М. Фельдман. – М.: РГГУ., 2006. – 486 с.

Надійшла до редколегії 09.02.2012 р.

УДК 321

В. І. Кремена

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ЯК ІДЕАЛ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

Розглядається ідеал сучасної соціал-демократичної держави, розкриваються основні характеристики держави загального добробуту.

Ключові слова: держава загального добробуту, соціальна держава, соціальне ринкове господарство, соціальні стандарти життя, суспільне благо, соціальна відповідальність.

Рассматривается идеал современного социал-демократического государства, раскрываются основные характеристики государства всеобщего благоденствия.

Ключевые слова: государство всеобщего благоденствия, социальное государство, социальное рыночное хозяйство, социальные стандарты жизни, общественное благо, социальная ответственность.

The ideal of the modern social democratic state is examined, basic descriptions of the state of universal welfare open up.

Keywords: the state of universal welfare, social state, social market economy, social standards of life, public blessing, social responsibility.

У першій половині ХХ ст. у багатьох країнах світу розпочався поступовий перехід від традиційного буржуазного суспільства (суспільства «вільного», монополістичного капіталізму) до громадянського правового суспільства соціальної демократії. Якщо до 1960-х років соціал-демократія надавала перевагу державному регулюванню економіки, державній формі власності, як найбільш ефе-